

Із історії „москвофільського“ письменства в Галичині.

—•—•—•—

Ще 1894 р. в своїй статі „Етимологія і фонетика в южно-руській літературі“ (Народ 1894 і окрема відбитка) я зазначив і деякими цитатами ілюстрував той факт, що в галицько-руській літературі чим мова чистіша і ближша до народньої і чим більше фонетична правопис, тим живіший, більш артистичний і більше вартний буває й зміст, і навпаки, в міру віддалення від живої мови і її натурального виразу, фонетичної правописи й зміст писань робить ся мертвий, далекий від народа, старомодний і важкий. Ілюстрацією сеї тези може служити ціле галицько-руське т. зв. „москвофільське“ письменство і вже хоч би з сего погляду воно заслугує на увагу. Національні пуристи можуть говорити, що се письменство властиво вибігає по за рамки українсько-руської літератури, значить, і історик сеї літератури може перейти над ним до дневного порядку, так як певнісінько не зверне на него уваги ніякий історик російської, чи то пак „общерусской“ літератури, так що воно, мов той проклятий Марко, не вийде ні до неба, ні до пекла. Естетик, що роздивляється літературні твори тільки з погляду на їх артистичну вартість, скаже, що такий присуд буде й зовсім справедливий, бо те письменство доси не дало ані одного твору, не виховало ані одного писателя, котрий би в скарбівню людської творчости вніс хоч що небудь своє, оригінальне, живе і викінчене. Але історик культури, для котрого кожде духове збоченє є так само інтересне, як прогрес, котрого однаково займають здорові і патологічні прояви людського духа, мусить звернути пильну увагу також на ту духову пошесть, що в виді москвофільства отсе вже пів століття підточує духові сили

галицько-руської інтелігенції і не дозволяє їй стати на ноги. Він з зацікавленням буде слідити її початки, її зріст і розширення, її форми і переміни, її вплив на людей не раз чесних і талановитих і характерних. Він знайде симптоми тої хвороби і в москвофільській публіцистиці, в історіографії, в критиці і в беллетристиці.

Українські і українофільські критики та історики літератури доси за мало звертали уваги на сю частину нашого письменства, що під окликом „об'єднання“, так сказати, добровільно викидає себе за межу української, а не попадає в обсяг російської літератури. Один пок. Драгоманов, великий критик і бистрий, історично вишколений ум, пильно звертав на него увагу. На жаль, він не дійшов до того, щоб замість критичних статей про поодинокі дрібні літературні появи (пригадаю його цінну передмову до повістей Федьковича і його статі про „Бесѣду“ Мончаловського в „Народі“) дати широкий, суцільний образ розвитку українсько-руського письменства зі всіми його збоченнями, до чого він довгі літа збирався і лагодив матеріяли. Другий історик нашого письменства, пок. Ом. Огоновський, при своїй біографічній і бібліографічній системі тільки декуди, в грубших нарисах доторкнувся до москвофільського письменства. При тім пок. Огоновський був за надто близький своїм вихованем і своїми (не літературно-язиковими, а иньшими) поглядами до декого зі старших галицьких москвофілів, щоб міг глянути критично на їх роботу; замість критика він декуди виступав по prostu як апологет. От тим то не диво, що у нас навіть серед щирих народовців не раз іще можна здібати людей, котрі вважають Б. Дідицького талановитим поетом, Броніма Аноніма та В. Залозецького великими повістярами, а Ів. Наумовича „просвітителем Руси“. Певна річ, такі думки повторяють ся нашими людьми на віру або дитячих вражіннь, коли вони ще школярами читали „Буй Тура Всеволода“, або на віру того, що чули від иньших, на віру *vocis populi*. От тим то, користуючи ся одною новою публікацією, що вийшла сими днями, я подаю громаді свої уваги про деяких писателів москвофільського напрямку — не з тим наміром, щоб „сокрушати“ їх авторітет та нівечити їх літературну славу, а з тим, щоб заохотити иньших до пильнішого, уважнішого і критичнішого прочитування їх писань. Се по моїй думці відразу рішить питанє про їх вартість у очах кожного, кого не засліпила партійна залість — ну, та до таких засліплених певно й не дійде моє слово.

I. Іван Наумович в освітленю О. Мончаловського.

Сими днями вийшла у Львові досить спора брошура (112 сторін великої 8-ки) п. з. „Житъе и дѣятельность Ивана Наумовича, написалъ О. А. Мончаловскій. Изданіе политичного Общества „Русская Рада“ во Львовѣ“. Брошура викликана наглою потребою. Общество М. Качковского, основане Ів. Наумовичем, обходить сего літа 25-літній ювілей свого істнованя і скликає на д. 7 вер. до Львова свої загальні збори. Ті загальні збори мають бути не так зборами просвітного товариства, як радше генеральною пробкою політичної сили москвофільської партії в Галичині, отже політичною маніфестацією. Сим поясняєть ся те, чому так нагло політична „Русская Рада“ зацікавила ся Наумовичем і видала про него брошуру, котру на зборах можна буде дати в руки селянам. Сим поясняєть ся також те, чому д. Мончаловський, завзятий ворог нашого народнього письменства, написав свою брошуру мовою хоч каліченою, а все таки досить близькою до нашої народньої, навіть правописю не чисто російською, а ніби етимологічною какографією. Принципи принципами, а політика політикою. Брошура О. Мончаловського написана досить спокійно, без надто частих нападів на українофілів та фонетику (цілком здержати ся від таких нападів д. Монч. не в силі); видно автор бажав бути зрозумілим для простого народа і не знудити своїх читачів полемікою, котрої цілі і аргументів вони звичайно не розуміють. Розумієть ся, що праця Монч—го не є критична, йому не бажало ся показати Наумовича таким, яким він був, на тлі його часу. Його мета була намалювати радше портрет сьвятого в суздальськім стилі: саме золото, сам кармазин і саме індіго, жадної тіни, жадної слабости, жадної помилки. Наумович по його твердженю — великий чоловік, великий писатель, найбільший популяризатор у цілій Словянщині, трохи не в цілім сьвіті, правдивий „просвітитель Галицкої Руси“, великий мученик і борець за народні права і т. д. Правда, фактичний материял згромаджений у брошурі не відповідає якось тим похвалам. Сей материял ділить ся ось як. Оповідане про молоді літа Наумовича займає 7 карток (стор. 5—18); се певно найкраще і найцікавійше написана часть цілої брошури, тим власне, що тут майже все — власні оповідання Наумовича. Дальший розділ „Наумовичъ jako священникъ и народный дѣятель“ займає 23 картки (стор. 18—88). Се найобширнійша

глава, головна часть брошури, що оповідає про житє і діяльність Наумовича від часу його женячки і висвячення аж до еміграції до Росії в 1885 р. Коротенько, на 6 картках (стор. 88—102) оповідано про житє в Росії, смерть і похорони Наумовича; ще коротше, бо тільки на 5 картках, вияснено те, що повинно-б було зайняти головне місце в брошурі, „Наумовичъ яко народный писатель“. Чи автор брошури не мав що сказати більше, чи не хотів, осягнувши свою мету в попередніх розділах — трудно зміркувати.

Про писательську манеру д. Мончаловського можна сказати, що вона на скільки не є критично-історична, на стільки не є також і адвокатська. Він рад показати нам в Наумовичу „великана духа, характера и патриотизма“ (стор. 5), але робить се способами не раз дуже наївними, а иньшим разом промовчуючи або перекучуючи правду. Коли не дивити ся на голословні величання автора брошури, а шукати фактів, то виходить, що найбільшим геройством Наумовича, найбільшою його заслугою для Галицької Руси була ініціатива до очищення обряду, або т. зв. обрядовщина, що вибухла була в Галичині в 1861 р., розбудила багато завзятих суперечок по газетах і довгі літа розпалювала уми руських священиків і Поляків. Д. Мончаловський соп атоге оповідає про всі фази тої боротьби на 12 сторонах, тоб то ширше ніж про всю просвітну діяльність Наумовича, навіть не згадуючи про те, що ся нещаслива афера була першим каменем роздору серед руської інтелігенції, фанатизувала людей задля справи дуже підрядної і на довгі літа в саму найтяжшу пору відвернула увагу інтелігенції від далеко важніших, житєвих справ народніх. По думці д. Мончаловського „обрядовое движение разомъ съ подъемомъ народного духа проявило чудеса въ Галицкой Руси — она якъ бы переродилась“ (стор. 36). Правда, пізнійше якось не було видно слідів того „чуда“, але ми мусимо вірити на слово д. Мончаловському, що тут була велика заслуга Наумовича.

Другим великим, геройським, історичним ділом Ів. Наумовича — коли вірити д. Мончаловському — була його заява, надрукована 1866 р. в „Словѣ“, що „мы (тоб то Галицькі Русини) не Рутены 1848 року, мы настоящіи Русскіи“, „що Русь Галицкая, Угорская, Киевская, Московская, Тобольская и пр. пѣдъ взглядомъ этнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таже самая Русь“ і що Галицькому Русинowi „отречи ся wszelkiej wspólności z Moskwą“.

значить: перестати бути русскимъ, христіаниномъ, Славяниномъ, ѳтречи ся греческой церкви, богослуженія, лѣточисленія, своїхъ праотець и стати чѣмъ? Ёсли уже не язычникомъ, то Духинскимъ, предателемъ прадѣдной церкви, отступникомъ Руси“ (стор. 61, 67). Що осягнув Наумович, що осягнула Галицька Русь тою заявою, що мала бути початком нової руської політики, нової, простої і ясної дороги, сего д. Мончаловський не виясняє, тільки ляконічно додає, що зараз по опублікованю сеї заяви Голуховський вістав намістником Галичини і Поляки здобули в Галичині своє верховодство. Чи був який причиновий звязок між тими двома „історичними“ фактами — з брошури не видно; одно лише повторяє д. Мончаловський, що й тут була велика заслуга Наумовича і що вже в 1867 р. „Галицкая Русь видѣла въ немъ художественного борця за свои права и горячего патриота, що доказала піднесеніємъ ему серебрянного бокала въ видѣ „народного дара“ (стор. 68). В кінці третя велика заслуга Наумовича — знов таки, коли вірити д. Мончаловському — була та, що він не бувши лікарем брав ся лічити людей. Він лічив модною тоді гомеопатією, „и то — пише д. Мончаловський — часто такъ счастливо, що къ нему ѣздили не тільки крестьяне, но и жидаы изъ подальшихъ селъ и окрестностей“. Лікарі тратили заробок, а Наумович „производилъ майже чудеса, кромѣ гомеопатіи ѳнъ лѣчилъ также обыкновенною водою, въ которую вкладалъ свои руки, а даже однимъ взоромъ и возложеніемъ рукъ на голову больного. Бывали неразъ такіи случаи, що ѳнъ тільки посмотрѣлъ на человека, и сей чувствовалъ облегченіе и выздоравлиалъ. Люди приписовали тѣ явленія магнетичной силѣ, которую будто бы Ив. Наумовичъ въ себѣ имѣлъ; ѳнъ же приписовалъ ихъ глубокой вѣрѣ и сильному желанію помочи страждущему ближнѣму“ (стор. 73). Про те, що Наумович не тільки сам вірив у спіритизм, але также в своїй „Науці“ викладав народови про „чорних духів“, про підскакування столиків і иньші такі здобутки просвіти, автор брошури чомусь не згадує.

Дуже короткими і якимись немов стидливими словами збуває д. Мончаловський ще одну велику „історичну“ заслугу Наумовича — вижебранє від російського правительства, recte від міністра Вишнеградского мільона рублів для ратования довжників т. зв. крилошанського банку. Приведемо весь сей уступ із брошури, бо він дуже цікавий не тільки тим, що говорить, але ще більше тим, що промовчує. „Въ началѣ 1885 г. Ив. Наумовичъ вторично ѳтпра-

вися в Росію, щоб здѣлати великое и спасительное дѣло для русскихъ крестьянъ в Галичинѣ и для русскихъ институцій, якъ н. пр. „Народный Домъ“ во Львовѣ и вдовичо-сиротинскій фондъ, который дае пенсіи и заповоги для вдовъ и сиротъ по русскихъ священникахъ. Въ 1884 г. банкъ „Общество рольничо-кредитное Заведеніе“ вслѣдствіе розличныхъ стратъ приостановилъ выплату вложенныхъ въ его касу на проценты грошей. Вышеназваннымъ институціямъ и всѣмъ людямъ, которые вложили въ банкъ свои капиталы, грозила ихъ страта, а кромѣ того всѣмъ крестьянамъ грозила руина, ибо они, яко члены банка, ѡтповѣдали за его страты цѣлымъ своимъ имѣніемъ. А такихъ вкладчикѡвъ и крестьянъ было кѡлька тысячъ в Галичинѣ и Буковинѣ. Ив. Наумовичъ помѡгъ однако спасти и капиталы русскихъ институцій, и частныхъ людей и земли русскихъ крестьянъ. Онъ поѣхалъ в Росію и выпросилъ у добрыхъ русскихъ людей миліонъ рублей для банка, вслѣдствіе чого русскіи институціи и вкладчики получили назадъ свои гроши, а крестьяне заплатили, и то со значительнымъ опустомъ в процентахъ, лишь то, що были должны“ (стор. 87). Дуже жаль, що про сей справдї великий і незвичайний учинок Наумовича автор брошури не розповів дещо докладнїйше. Було би цікаво знати, хто то довів „Заведеніе“ до банкрутства і яка була в ньому господарка; материял міг д. Монч. знайти от хоч би в справозданю в судової розправи директорів сего банку. І чого д. Монч. повстидав ся сказати, від кого дістав Наумович мільон рублів? Адже се не секрет, а що головні добродії „Заведенія“ померли, то супроти їх пам'яті воно навіть по троха невдячно. Не гарно й те, що д. Монч. підсуває тим помершим добродіям иньшу думку, ніж вони мали даючи той мільон. Вони думали — се я знаю в дуже авторитетних уст — що дають гроші на сплатенє довгу селян у банку і ні на що більше, і так мабуть показав їм сю справу пок. Наумович. Тимчасом із слів д. Мончаловського довідуємо ся — та се зрештою і без него нікому не секрет — що властиво в сего мільїона селяне ані не понюхали нічого, але „заплатили, хоч із значним опустом у процентах, усе те, що були винні“. Гроші пішли в кишені вкладчиків, тай то не всіх, бо прим. 100.000 гульд. пок. Гр. Шашкевича таки пропало, і знов на жаль д. Мончаловський не вказує, кільки власне в тих грошей узяли такі інституції, як „Народний Дім“ та фонд вдовичо-сирітський, що до котрих іще с'як-так можна

припустити, що російські жертводателі були би згодні ся покрити їх претенсії. О кілька не помиляю ся, ті претенсії всі разом не доходили й до 400.000. Значить, більша часть російського мільйона пішла в кишені таких людей, котрим у Росії певно ніхто не був би згодив ся латати діри, тим більше, що власне ті люди мали перед тим рішучий вплив на веденє банку і своїм недбальством або й злою волею довели банк до руїни. А говорячи, що не будь російського мільйона селяне були-б мусіли сплатити вірителям їх страти, бо ручили за банкові гроші цілим своїм маєтком, д. Мончаловський очевидно вибираєть ся на село людей дурити. Тай се мабуть йому не вдасть ся, бо по селах в також бувші довжники рустикального банку, котрим по абанкротованю сего банку не тільки ніхто не забирав ґрунтів за поруку, але навпаки, при сплатах роблено далеко більші опусти з процентів, ніж робила ліквідація „Заведенія“. Д. Мончаловський не згадує ані словом, кілька тих довжників-селян зліцитувала ліквідація „Заведенія“ не вважаючи на російський мільйон і кілька пожерла сама та ліквідація? Адже все те, здасть ся, було-б важне для зрозуміння і оціненя великої, історичної заслуги Наумовича.

За те з яким любованем оповідає д. Мончаловський такі деталі, як то радо приймали та гостили Наумовича в Росії великі достойники такі як Саблер, як він закладав пасіку у Великої княгині Александри Петровни в Київі і як вона тішила ся, коли він приніс їй першу крижку меду з її пасіки, як на похорон Наумовича дав гроші сам цар Александер III! Із побуту Наумовича в Росії міг би був д. Мончаловський розповісти дещо більше, прим. те, як київський митрополіт прийняв його, коли він покинув свою парафію в Борщагівці, або його пригоди, коли він їздив наvertати на православіє штундистів, а вони заткали йому рота питанням: „А ви, отче, в якій вірі родились?“ Одним словом, біографія Наумовича оповіdana в брошурі далеко не повно; історія памятного процесу Ольги Грабар ледво порушена, роль Наумовича в справі переходу Гниличок на православіє зовсім промовчана, все те мабуть на те, щоб не виходили занадто великою брехнею слова поміщені на памятнику Наумовича в Київі „Гонимому на родинѣ, принятому въ родной Россіи, печальнику Галицкой Руси о. Протоіерею Ивану Григоріевичу Наумовичу“. Цікаво, що перших 7 слів, хоч вони виразно виписані на рисунку памятника (стор. 101) д. Мончаловський у тексті брошури, при описі сего

пам'ятника (стор. 99) вважав чомусь потрібним пропустити і викронкувати.

II. Наумович у духовній семінарії.

Наумович був сином учителя народної школи, зовсім спляченого; з рущиною вязав його тільки обряд. Пробідувавши в гімназії він був у осені 1844 р. прийнятий до руської семінарії на „філософію“, ктотрої дволітній курс заступав теперішню сему і осьму гімназійну класу. Кандидати духовного стану слухаючи філософії жили в семінарії, одягалися так як слухачі богословія, втягалися в те семінарське життя, що по укінченню філософії тяглося ще чотири роки. Не диво, що шестилітній пробутток у замкненій інституції, під острим дозором, у виключно мужеськім товаристві і серед таких студій, яких звичайно ніхто з них не брав на серію, накладав свою печать на характер чоловіка. Ми знаємо, що перед Наумовичем вийшли з тої самої семінарії Шашкевич, Головацький, Вагилевич, Усгянович, Могильницький, і знаємо по троха, який шкідливий вплив мала на них та семінарія, як вони або боролися з її духом і падали чи то ломалися в тій боротьбі, або плили за струєю і псували свій характер. Інтересно, що виніс із семінарії Наумович? У своїх споминах він не оповідає про се докладно. Він зазначає тільки, що семінаристи говорили між собою по польськи, а деякі з них переймалися польськими революційними думками. Д. Мончаловський пише про се ось як: „В руській семінарії процвітав тоді польський дух, бо власне на семінарію звернули бачну увагу польські агітатори і емігранти і пильно дбали, щоб захопивши в свої руки пастирів, повести і „стадо“, тоб то руську людність Галичини воювати за Польщу. Польські емігранти, котрих тоді у Львові було дуже багато, раз тому, що недавно було розбите повстанє, а в-друге тому, що готовилося нове повстанє, не тільки втискалися до семінарії, але й на вулиці підсували руським питомцям революційні книжки. Особливо займався руськими семінарстами Каспер Ценглевич, котрий укладав навіть руські віршички писані латинськими буквами (фонетики ще тоді не знали), аби тільки привабити руську молодіж для польської справи“ (стор. 9—10). Ї в тім зерно правди, та при тім багато фактичних помилок. Отже поперед усього неправда те, що тоді (1844 р.) не знали ще фоне-

тики; д. Мончаловський очевидно не знає, що Шашкевич ще 1834 р. хотів видавати альманах „Зорю“ дуже радикальною фонетикою, що фонетикою видана була 1837 р. „Русалка Дністровая“, а рівночасно 1837 р. Йосиф Левіцький надрукував фонетикою віршу на честь Снігурського (пор. мою брошуру „Етимольогія і фонетика“ стор. 19—20). Далі неправда те, що 1844—1846 р. було багато польських емігрантів у Львові і що вони втирали ся до руської семінарії. Власне від 1841 р. йшли в Галичині масові арештованія польських конспіраторів і емігрантів, а 1844 був процес, у котрім 40 людей засуджено на смерть (в тім числі Смольку, Земялковського і иньших), а багато на довголітню каторгу. Емігрантів ніяких у ту пору у Львові не було, тільки 1845 появили ся Едвард Дембовський і Теофіль Вішньовський, але з руською семінарією вони не мали ніяких звязків — їм було не до неї. Неправда й те, що тоді займав ся семінарією К. Цєнґлєвич. Сей агітатор загалом ніколи не пробував у Львові — хіба в тюрмі. Вернувши з повстання він пробував у Самборі, там був арештований 1838 р., але здужав утекти з львівського поліційного арешту, ховав ся по селах (у Золочівськім пов.) до 1841 р., був знов арештований і 1844 р. засуджений на 20 літ каторжної роботи і вивезений до Шпільберґа, відки вернув аж 1848 р. Може бути, що його вірші були звисні в руській семінарії, але се було тільки й усього його впливу. В „Житю і Слові“ (II, 387—8) я вказав на основі оповідань очевидця-Поляка, хто і як займав ся тоді руськими семінаристами. Та мені здаєть ся, що тут нема потреби приплутувати ті конспіраційні історії, бо на Наумовича правдоподібно вони не мали ніякого впливу. Правда, в 1848 році він являєть ся завзятим польським патріотом, ходить у конфедератці, тягне разом з иньшими віз, на котрім їдуть вязні увільнені із Шпільберґа та Куфштайна, але се могла бути хвилева горячка, котра тоді опановувала многих; щоб се був вплив якихсь революційних поглядів, якоїсь свідомої політичної думки, про се я дуже сумніваю ся.

До такого сумніву дає підставу сам Наумович. Ми маємо деякі документи, що малюють нам його вдачу і погляди в часі його побуту в семінарії 1844—1848. Се три його польські гумористичні вірші, виголошені при нагодах різних товариських сходин у мурах семінарії. Наумович — як се на основі його власних признань підносить д. Мончаловський — був веселої вдачі, любив жартувати, вмів добре наслідувати Жидів і для того в семінарії

Його називано „рабіном Хаймом“, а властиво, як виходить із вірші надрукованої мною в „Житю і Слові“ (III, стор. 117—120) його на сходинах вибрано на сю гідність і він мусів при всяких семінарських okazях говорити своє слово. Отже крім тої вірші, що була немов би його інавгураційною промовою, ми маємо ще дві з котрих одну друкуємо тут як причинок до біографії і характеристики того „великана духа, характера і патріотизма“, котрий — интересно — розпочав своє писательство по польськи і скінчив свою політичну кар'єру в Галичині польською промовою підчас процесу Ольги Грабар.

Вірші, про котрі мова, не мають дати так як і та, що була опублікована в Житю і Слові. Наумович ввійшов до семінарії в осени 1844. Його вибір на „рабіна“ відбув ся в часі пущання, значить, у лютім або марті мабуть зараз таки 1845 р. і тодіж він виголосив ту „мову жидівську“, що опублікована в „Житю і Слові“. Друга мова „о Epstleradzie“ була виголошена літом, перед виїздом на вакації, а третя в осени слідуєчого року в часі вибору семінарських функціонерів, а властиво в часі інсталяції „інфірмарія“ (що завідує відділом для хорих). Така інсталяція і загалом усі сходини, при яких Наумович виголошував свої вірші, певно не обходили ся без співів і невеличкої п'ятики і ми дуже добре розуміємо веселий і свободний тон, який мусів панувати в таких хвилях і якого відгомонам є й Наумовичеві вірші. Але даремно в них шукати хоч би найлекшого натяку на якісь висші духові, політичні, наукові чи які небудь інтереси; Наумович є тут тільки весельчаком, паяцом і нічим більше.

Для пояснення теми поданої далі вірші треба сказати, що „епстлерами“ називали ся ті питомці, що не здавши екзамену мусіли через вакації лишати ся в мурах семінарії і вчити ся до поправки. Вони діставали в такім разі що тижня по кільканацять центів на фрукти (по німецьки Obst) і для того й прозивали їх з німецька Obstler, а їх сумний стан у семінарських мурах в часі літньої спеки — епстлерадою. Ось як потішає тих бідолахів Наумович.

Mowa żydowska o Epstleradzie miana przez Reb Chaima (Naumowicza).

Wielu z pijaństwo*) mocno się dziwuje,
Dla czego kahal dziś z paradem całym,

*) Pijaństwo — в Наумовичевім жаргоні зам. państwo.

Z czystem bekeszem, przepychem nie małem
 Na tegi arende*) tak śmiało wstępuje.
 Tylko Epstlery iz tegi gromady
 Znają już celów iz tegi parady,
 Dla czego żydziech dziś na swege głowe
 Pozaciągali Jarmureczki nowe,
 Dla czego moje rabińskie godności
 I z cudzych kahalów pozaprośil gości,
 I z swoich członków powolał z urlopy
 I koło siebie postawił jak czopy.
 Gedali, Beiresch, Szapsy i Szlomunie,
 Jecheskel, Mojsze, Szmil i Benjumunie!
 Krótko mówić, dziś całe żydowskie parady
 Ma zaprowadzić sławne Epstlerady.
 Przecież nim zacne tejże sławę głosić,
 Muszę całe kahalów o natchnienie prosić,
 By z jego harmonij uszów przyjętegi
 Zachęcił gębów rabińskie mojeg
 Opiewać chwałę Epstleradowegi.
 Zabrmijcie Majufes dzisiaj nam wspaniało,
 Niech się otworzą żydowskie gardziolków!
 Gedali, wycinaj twe trylery śmiało,
 I ty Benjume, nie stawaj jak kolków!
 I wszystkie gościów niechaj będzie sza!
 Jom szabath, sza bucher! psz! sza!

 Teraz co innegi! napojone dusze,
 Łatwiej już ze swoim konceptem wyrusze.
 Ty Epstlerado! ty przyjemna taka,
 Jak kigle z kawem albo z pieprzem rybów,
 Jak tabacznikim dla nosów tabaka,
 Albo jak w posty zupy iz grzybów.
 Chociaż rabińskie moje mądre głowy,
 Dla twegi pochwały nie wystarcza mowy.
 Ty uczysz mądrości twoich wielbicieli,
 Starasz się, żeby krwi dużo nie mieli,
 Bo krew za dużo, to bardzo szkodliwe,
 Dla tegi ty, Macoche troskliwe,
 Dajesz Epstlerom pchlów i innych zwierzątki,
 Co się w wakacyj wywodzi po kątki,
 Aby z nieczystej krwi ich oczyszczali,
 Żeby ich w nocy na luszków ruszali.
 Ty dobrotliwa! nawet pchlów małeńkiegi
 Zawsze nakarmisz iz krwią Alumnegi.
 Bo one biedne wszystkie by zdychali,
 Jeżeli by Alumny wszyscy wyjechali.

*) Певно замісь арене.

Kto za tobą idzie, Epstlerady sławne,
 Ten już szczęśliwy, toto prawdy jawne.
 Czemu słowików się pod listków kryje?
 Aby piękny wydał głosik iz swe szyje.
 Czemu kretów z dziurków wylazić nie może?
 Dla tegi, że nie zdrowo jemu zjadać zboże.
 Czemu rybów nigdy z wodów nie wychodzi,
 A kure dla czegi nie wlati do wodzi?
 Dla tegi, że kura kurem, a ryba rybem,
 Cybulkie cybulkiem, a grzyby grzybem.
 Albo rzodkiewki jak siedzi na grzędę,
 Czemu nie robi do lasów zapędy?
 Czemu konie nie lazi po dachów?
 Ne! bo mają już od tegi strachów.
 Bo wone mają rozumie, te wszystkie zwierzęta
 I bo nie może zerwać natury pęta.
 I tak mądry Epstlery jak owe zwierzątki,
 Bo się nie lubią wlużyć po wszystkie kątki,
 Ino siedzi jak grzybów u miejscy swojego, —
 Tak robi zawsze głowe mądregi.
 Bo poco napierać się bardzo do domu?
 Czy to się może przyda na co komu?
 Jednemu się bardzo zachciwa do górów,
 A drugi swoje wychwala podole,
 I każdy jakoś boi się tych murów,
 Każdegi już się sprzykrzyło siadywać w szkole.
 Jeden Bugów, a drugi swęgi Dniestr chwali,
 Innych nad Pruta wszystkie przenosi,
 Inny tęskni do tej wody, co się pali,
 Ten się do Bystrzycy, ten do Sanu prosi.
 Temu pachną lasy, a temu na błoni,
 Temu góry, a temu doliny,
 I tak każdy jakoś rad za swoim goni,
 Każdy do examínów rachuje godziny.
 A po co to tegi? czy tu niema chleba,
 Skarbówki, pistolety *) i wszystko co trzeba?
 Wszystko jest! nawet Jabłki już pozakwiteli
 I orzechy maleńkie już się rozwijali.
 To można jeść nawet z lepszym smakiem,
 Nu, jak żydów u w piątek cybulkiem z szczupakiem.
 Drugiemu znowu kapać się zachciwuje,
 A niebezpieczeństwo z utopieniem grozi.
 A czemu woda Epstlerów nigdy nie zalewuje,
 Co się bezpiecznie na taczkach po ogrodzi wozi?
 Ja jeszcze byłem bachurem maleńkiegi,

*) Мабуць зам. котлеты.

Kiedym się kąpał w stawie głębokiego,
 I żeby mie Gedal nie był wyratował,
 Był by mie żabów w swe gębe wpakował.
 Co do polowania, ja bym to nie radził,
 Z prochem i śrutem nie trzeba żartować.
 Nie jednege strzelbów już do grobów wsadził,
 Nie jeden bez zębów musi się wychować.
 Raz jeden do mnie strzelbę nastawił.
 Chociaż bez lufki — ale jak Pan Bóg dopuści,
 To i z patyki wystrzałów wypuści —
 I wtenczas mie Szlojmem od śmierci wybawił.
 Najlepiej siedzieć tu na miejscu sobie,
 Spać, jeść i pchełków hodować,
 I nie trza wiele książków do głowy pakować.
 Co za nieludzkość — na całęgi dobie
 Spać kilka godzin, wstawać po zaranki,
 Nim jeszcze zadzwoni furtyan na wstawanki!
 Nie trza się natęzać, wszystko z czasem przyjdzie,
 A co przyjdzie, to jednak kiedys znowu wyjdzie.

.
 Nie ten, co się do ogrodów po jabłki wkraduje
 I bez pieniędzy jabłki kupuje,
 Nie ten, co jabłkami handluje
 Albo co w ogrodach jabłka pilnuje,
 Nie ten, co swoje własne jabłka zjaduje
 Lub za własnej kieszeni jabłka kupuje, —
 Jest to Halumnus z Seminarij naszego,
 Co idzie do szkoły długim szeregi
 I na examinie z Babraike,
 Z Inkrudubcyj lub Algebraiکه,
 Z Slabaniki lub księgow innęgi
 Złapie klasy (dobrze) drugięgi,
 Jak dobrze pójdzie, to i nachtraguje
 I tak przez wakacyje tutaj zostawuje.
 Nie jest mu nieszczęści wielkiegi,
 Bo win sam to chciał z duszy całęgi.
 Żal mu tych jabłki czerwonegi
 I orzechów po drzewach zielonegi,
 Co sam w Seminarzu wyhodował
 I troskliwie ziemi obkopował.
 I Epstlergeldu mu się zachciwuje,
 Nie durniczka to — wón to schowuje
 I za to co sam chce, wszystko sobie kupuje.
 No — co mi do tegi, co win kupuje.

Боїмо ся знудити читачів тими тривіалізмами, що нам сьогодні
 мусять видавати ся і недотепними і невеселими, і не подаємо

другої вірші Наумовича, що має титул „Mowa miana przez Reb Chaima (Naumowicza) w dzień instalacyi na Infirmariusza C. G.“.

Можна би вважати ті вірші сатирою на тодішні семінарські порядки і на духовий стан тодішніх питомців, і певна річ, вони є сатирою, але мимовільною. Сам сатирик ніде, ані одним словом, ані натыком не зраджує, щоб він стояв хоч троха вище по над рівнем тих поглядів і інтересів, які малює в своїх віршах, щоб у него в душі було щось своє, високе і сьвяте, чим би він справді дорожив. Він сьміється і жартує весело як дитина, тай годі, жартує і з таких річей, що будять сумні думки (з неробства питомців, із їх байдужности до науки), і з самих предметів семінарського навчання, котрі називає перекрученими назвами. Розуміється, те, що хтось у молодости сьміяв ся і жартував безжурно, не є ще злий знак, не значить, щоб із него не мали потім бути люди. Але Наумовичеві жарти стверджують нам один, для його біографа важний і, здається, безсумнівний факт, що політична польська пропаганда до 1848 р. майже не доторкнула ся його, що його польський патріотизм у 1848 р. був радше модною фанфаронадою, ніж впливом якихсь дійсних переконань і для того так швидко щез і що взагалі з семінарії перед 1848 роком Наумович не виніс ніяких переконань, ніяких висших ідеальних змагань. Тільки в 1848 р. такі змагання почали будити ся, погляди почали складати ся у него. Та се для такого внутрішнього процесу була дуже невідповідна, неспокійна пора.

Ів. Франко.

(Далі буде).

Із історії „москвофільського“ письменства в Галичині.

ІІІ. Наумович - поет.

Неодин певно всміхне ся прочитавши сей наголовок. Наумович-поет? Ну, поетом в певнім, не дуже підхлібнім значіню сего слова він певно був, але Наумович віршописець? Та хиба-ж він писав вірші? За кадильним димом, яким обкурили Наумовича наші москвофіли, велячи нам на слово вірити, що він був великий писатель, великий популяризатор, великий патріот і великий знавець народньої мови, ми якось забули, що він писав вірші, що довгий час, від 1849 до 1860 р. могло навіть здавати ся, буцім він у віршованю хоче знайти головну свою літературну карієру, що й по р. 1860, майже до кінця життя він не покидав віршувати, значить, сам він брав своє віршоване на серію. На серію брали його й иньші: його вірші передруковувала „Просьвіта“ в перших своїх книжочках, вони фігурували в гімназійних читанках як взірці руської поезії і то не тільки в старих читанках Ковальського і Торонського, але також у першім виданю читанки Барвінського. Значить, не повинно бути зневагою для памяти Наумовича — роздивити ся в його поетичній спадщині і показати молодшому поколіню хоч кілька виривків із його поетичного скарбу.

Наумович зачав свою літературну карієру в духовній семінарії польськими віршами, яких взірці опубліковані були мною вище. Як звісно, в 1848 р. в його політичних і національних поглядах зробив ся деякий переворот. Із завязатого польського патріота зробив ся Русин. Не дуже то завзятий мусів бути з него

польський патріот і не дуже горячий зробився з него Русин. Що вязало його з Русю? Домашні традиції ні, бо в домі говорено і думано по польськи. Отже поперед усього духовний стан, до якого він спосібився. До 1848 р. в тім стані можна було бути хоч на зверх Поляком, дома говорити по польськи, виховувати дітей на польських патріотів; тепер зайшла иньша мода. Руський священник мав бути Русиним, проводирем і батьком Руси. Події 1848 р. показали, що се не така кепська річ. Можна було зробити кар'єру. Простий священник Яків Головацький зістав професором університету, другий — Григорій Шашкевич — послом і потім міністерияльним совітником, иньші були послами, гімназияльними учителями і т. и. Перший раз від многих сот літ колесо фортуни обернулося так, що Русини були на верха, а Поляки на споді. Поляки скомпромітувалися супроти уряду своїми революційними замахами, Русини були авансовані на „Тирольців сходу“. А Наумович не даром ще в семинарії славився „реб Хаїмом“; було щось жидівське в його гнучкій, еластичній та неглибокій натурі; він усе любив бути там, де більшість, де сила, де власть; хліб опозиції не смакував йому ніколи. І ось 20 листопада 1848 р. він виступає вже як Русин, з руською віршою в день іменин митрополіта Михайла Левицького, зложеною йому традиційним звичаєм від імени руських питомців духовної семинарії. Ся вірша цікава для нас як перший крок Наумовича на новім для него полі руського письменства і zarazом як маніфестація його душі. Відповідно до старих схоластичних приписів вірша зложена з двох частей: загальної, де розвивається думка, що всі материяльні достатки, побіди, слава — гинуть, а лишається тільки пам'ять серця, доброти і життєва наука — і спеціальної, де на особі й ділах Михайла Левицького демонструється правдивість думок висловлених у першій частині.

Прецвили ниви — занѣмѣли птици,
Сонѣце здрядливимъ окомъ споглядає,
А вѣтеръ звяловъ красотовъ сѣниці*)
Люто по зимной мрацѣ замѣтає.

Цѣла природа ладить ся уснути
И лицемъ зблѣдливимъ годиноньку ждає
Въ котрой бѣлизну смерти натягнути,
А сѣверъ дику пѣснь скону заграє.

*) Лѣтня гаївъ зеленѣсть — пояснює се слово сам автор. Правописъ заховсемо його власну.

Годѣ вже вэрѣти боскія утѣхи
 Котрими любя весна ся гордила,
 Все днесь жадає сопокойной стрѣхи
 Бо вже природа щастя ђдмовила.

Такъ твои цвѣты, о юносте мила !
 Блищать и гаснуть якъ краса мотилѣ ;
 Сли не дозрѣють въ вѣкопомни дѣла
 Пропадутъ въ свѣту незнаной могили.

Сей початок так само як і весь дальший текст показує, що автор не знає руської мови. Він думає по польськи (пор. такі форми, як мотилѣ в значіню мотилів, поль. *motyli*, поруши в знач. порушити, поль. *poruszy*, трофеа і маузолеа, грузакъ, імахи, рѹка (рим. наука), преживши, предвили, знѡй (поль. *znój*), добротъ, поль. *dobroć*, тве зам. твоє, Русіна (рим. дѣтина) і т. д. Дещо нахапавши з церковної мови, а дещо з народньої руської він клеїть вірші, в котрих нема ані сліду якогось теплішого чуття, щирости і правди. Тай було-б диво, коли-б у душі питомця справді було якесь чутє для того достойника, котрий зі свого боку для свого народа і для підвластного йому духовенства мав тільки глибоку погорду і холодну байдужність, котрий в часі свого довгого єпископства (від 1813 р.) був найбільшою запорою на дорозі розвою і просвіти руського народа. Тим обридливійше вражінє роблять ті похвали, які висловлює Левицькому Наумович. Він хвалить його за те, що Левицький буцім то запомагав багато нещасних вдовиць, сиріт та старців, хоча иньший правдомовний свідок тих часів, Як. Головацький у своїй статі „Zustände der Russinen“ говорить щось зовсім иньше. „Кілько то міг би він, стоячи на найвисшій становищі, найбогатший Русин (з річною дотацією 28.000 зр. конв. мон.) зробити для добра свого народа ! А що зробив доброго від 1813 року ? Чиє се діло, що руська мова і література впала так низько ? Хто кидає їй усюди колоди під ноги ? Ніхто ще ніколи не чув промови зверхнього пастиря до народа в народній мові, хоча він не міщанського роду, а попович. Досить буде тільки пригадати, як то підчас його візитацій декани возили з собою кількох школярів із села до села, а ті відгравали перед митрополітом фарс, що мав показувати шкільний екзамен. Дарма питати, куди діли ся гроші, які зібрало духовенство на заснованє фонду для сільських учителів і передало митрополітови. Говорять, що за се побілено церков сьв. Юра. Не-

давно хотів митрополіт знов збирати датки на будову мабуть монастиря монахинь, але духовенство повчене досьвідом не дало нічого“ (Jordan, Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft, 1846, стор. 370). Як бачимо, одиноке, що міг знайти Наумович на похвалу митрополіта, могло мати значінє хіба як іронія. Так само нещирі були й кінцеві слова вірші, де автор бажає митрополітові :

Абысь ще долго для Русиновъ славы
Въ первомъ престолѣ царства нашего
Кьероваль весломъ порученной навы
Котра клонит ся до царства вѣчного.

Як бачимо, ся перша проба не приносить чести анї язикознавству, анї поетичному талантові, анї характерові Наумовича. Ну, але перші коти за плоти ! Підемо дальше.

В 1849 р. Наумович опублікував у Гушалевичевій „Пчелі“ переробку Мольєрової комедії „Georges Dandin“ п. в. „Гриць Мазниця або мужь заманеній, комедія въ трохъ дѣйствіяхъ И. Х. Покелина Молієра из французкого на языкъ рускій переложена“. Розумієть ся, се не переклад, а переробка прозою; подію перенесено з Франції часів Людовіка XIV в 40-ві роки нашого віку і з Парижа в руське село. Композиція вийшла неаугарна і зовсім неправдоподібна. Гриць Мазниця, простий мужик, має за жінку дочку пана Голишкевича, що зве себе бароном і подає про себе, що визначив ся в битві під Гроховом. В жінці Мазниці закохав ся пан Крутосьвіцкий, що зове себе графом. Голишкевич і Крутосьвіцкий живуть у однім селі і не знають ся з собою, так само Гриць не знає графового слуги, анї сей Гриця — одним словом, із безсмертного твору Молієра зроблено безглузду, плитку фарсу, приперчену хіба нападами Гриця против шляхти. Мова в дняльотах значно краща, ніж у віршах, хоча польонізмів і церковщини й тут багато. В р. 1850 знаходимо в „Зорѣ Галицкѣй“ два переклади з Байронових „Жидівських мелодій“ з підписом „И. Н. Бужаненько“. Се псевдонім Наумовича. Вміючи англійську мову стількож, як і французьку, Наумович перекладав Байрона з польського або німецького. Пригадую собі, як я ще в перших гімназійних класах ломав собі голову над тими перекладами, що були поміщені в читаниці Ковальського. Особливо містичною дрожо наповняла і холодом проймала мене отся строфа, котрої я й доси не вмію зглубити :

Таке на землі уже не чуване
 Богомоленіє й дочь его любовь,
 Якъ духъ ревлиый *) въ тоны перебранный
 Розпускавъ псалмы небесъ высотъ;
 И дрѣмота людскои души ись гудьбою
 Якъ нѣчь рѣдѣла ись ясновъ зарюю.

Можна би бачити тут якийсь москвофільський *fin de siècle*, як би ті слова не були видрукувані на сірій бібулі „Зорѣ Галицької“ 1850 р.

В 1851 р. помістив Наумович в тій самій часописи віршу „Псаломъ веснянный“ — холодна і незугарна імітація оди Державина „Богъ“, що була дуже популярна серед галицько-руських інтелігентів того часу. Ось прим. як філософує наш галицький поет-теолог:

Ты й мнѣ далъ жизнь, я есмь, чувствую,
 Я вижу ты въ дѣлахъ твоихъ;
 Я въ тварехъ твоихъ ся люблюю,
 Не понимая ся азъ утѣхъ.

Мова нагадує важке язичіє „стиха“ з 1848 р. Бачимо тут чудернацьку мішанину церковщини, російщини і польщини, розведну на галицько-руським діалекті:

То нынѣшное отрощенье,
 Той пробудившій ся мотыль,
 Та жизнь новая — радушенье,
 Та прозябающая былъ
 Проповѣдасть мнѣ въ гласъ,
 Же за могиловъ пакижитье,
 Где згибнетъ вещь для мня и часть —
 Той сонъ змѣнится въ вѣчнобытье.

Якоїсь індивідуальної ноти в тій плетениці догматичних абстрактів і фраз позбавлених усякого людського змісту в роді „прозябающей были“ в тій вірші аві сліду.

Всього того маємо за те досить у оді до Заліщик, що надрукована в „Зорѣ Галицькій“ 1853 р. п. з. „Вспоминаніє Наддністровья“. З біографії Наумовича знаємо, що Заліщики мали в його житю немале значінє. Там на мості руський селянин зробив із него Русина з польського панича, зірвавши йому з голови конфедератку і потоптавши її ногами. Та хто би думав, що в вірші Наумович агадає сей факт, натякне на него сак чи так, той лихо

*) Се не походить від нашого ревити, *brüllender Geist* — а від польського *rzewliwy* — *empfindsam*.

знав би його поетичну вдачу. Його поезія не знає лірики, відслонювання власного нутра, аналізу власного чуття. Як комнатний маляр малює патронами, так само в Наумовичевій поезії є готові шаблони, в які він укладає ту крихітку думки, яка будить ся у него при певній темі. Чуте не входить у ті шаблони; вірша так само як газетна новинка повинна дати щось фактичне тай годі; на підливу вистарчить патріотично-релігійно-вірнопідданський сос. У вірші „Вспоминаніє Наддністровья“ сей шаблон бачимо у-перве в повній формі.

Залѣщики! вы не моя
Колибельная сторона —
За чѣмъ я васъ такъ возлюбилъ :
Що и гнѣздо мое, и Бугъ,
Иадѣтска мой наймильшій другъ
Не есть менѣ уже такъ милъ.

Я весь, як есть, лишилбы свѣтъ,
И сколько мнѣ сужденныхъ лѣтъ
Самой жизни, кобы мнѣ
Отдалъ кто птичу свободу
И Кришатицкую гору
И тѣ острова на Днѣстрѣ!

Тамъ бы въ думанью я сѣдѣлъ,
Зъ горы на Русь мою бы зрѣлъ,
Якъ красна, мила тамъ она!
Подлинна такъ, якъ сельскій цвѣтъ,
Весела якъ весны розсвѣтъ,
Богата, якъ Украина.

Тамъ народъ Русинъ всевъ душовъ,
Неповрежденъ чужинщиновъ,
Тамъ древня щирость, древній нравъ;
Въ лицахъ тамъ цвѣтъ и красота,
Въ свѣтлицахъ ладъ и чистота,
Въ гостинахъ дружескій уставъ.

А пѣснь якая тамъ живетъ,
Тамъ всякъ пѣвецъ и всякъ поетъ!
Тамъ танецъ мужескій арканъ —
Дрожитъ подъ нимъ свята земля,
Сама неслышна и гудьба
Въ гуляницѣ жвавыхъ Подднѣстрянь.

Тамъ старецъ съ сѣдовъ бородовъ
Юношеску имѣетъ кровъ,

Бежурне сердце козака !
 Видати можно тамъ не разъ
 Прадѣда съ молодцами вразъ
 Ще витинати гопака !

Спроси, въ войнѣ кто первый былъ,
 Царя кто, вѣру защитилъ ?
 То ти жвави молодцѣ
 Отъ Буковины, що ихъ тамъ
 Есть возлюбленный той арканъ,
 Що воспитались на Днѣстрѣ.

Ой добре съ ними всякому,
 Кто любить Бога, отчину,
 Кто чтить царя и законъ свой.
 Тамъ бы я вѣкъ прожити хтѣлъ,
 Кобы я кости тамъ зложилъ,
 Где щирорускій народъ той !

Почав нїби кепський лїрик, далї проговорив як кепський етнограф, а скінчив як кепський проповідник. І що за ідеал: покинути все і весь вік сидїти на Крещатицькій горі та дивитися на Русь ! Варто зазначити ще одну нотку, що тут у перше відзивається в Наумовичевій поезії: любов до старовини, неясної, викладаної так, бупїм то колись руський народ жив за китаїським муром, не знаючи про решту свїта і не стикаючись з ним і бупїм то в нїм і доси те тїлько добре, гарне, здорове, сильне, що зовсїм не заражене чужим дотиком, сказати по жидівськи, кошерна. Навїть румунський танець „аркан“, який Наумович тут бачив у-перше, вправдї не порушив його фантазії, щоб дав нам його поетичний опис, але торкнув його патріотичне серце і він трохи що не признав йому впливу на вихованє народа в войовничо патріотичнїм дусї. Ми побачимо зараз, що любов до такої містичної старовини розвивала ся у Наумовича далї і підготувала його до слов'янофільства в дусї Хомякова і Аксанова, якого проповідь, головню через Погодїна і його прихильників, вела ся у нас у 50-тих і 60-тих роках у досить широких розмірах.

В „Зорѣ Гал.“ 1854 р. помістив Наумович віршик „Три други“. Її се звїсна притча взята із повісти про Варлаама і Йоасафа, та перероблювана на тисячу ладів у найріжнїйших творах. Наумович показує, що взяв свою переробку із Талшуда. Переробка інтересна тїлько з язикового погляду: замїсь дотеперїшньої дикої мїшанини, в котрій тлом будь що будь була галицько-руська на-

родня мова, тут бачимо намаганє писати чисто по російськи,
розумієть ся, намаганє невдатне.

Человѣкъ нѣкій три други имѣлъ,
Но два отъ сердца пристрастно любилъ
И жизнь свою даже за нихъ полагалъ,
А третьяго хладнымъ сердцемъ принималъ.

Однажды возванъ былъ на судище онъ —
Хотя невиненъ, изъ многихъ сторонъ
Былъ обвиненный. „О мои друзья!
Кто передъ судьей оборонитъ мя?“

Може бути, що Наумович користував ся тут якимсь російським уже готовим взірцем, бо вірша скомпонована не погано і виглядає так, немов би галицький переробник тільки де-де невмілою рукою попсував чужу роботу.

За далеко завело би мене перебирати отак усі поетичні еляборати Наумовича, друковані в „Зорѣ Галицкѣй“, „Вѣстнику для Русинѣвъ“, „Отечественнѣм Сборнику“ і иньших часописях 50-их років. Як на завершенє його поетичної діяльности з того часу, а заразом як на програму його всеї діяльности, я вкажу на вірші „Жаль“ і „Чужина“, поміщені в „Зорѣ Галицкѣй“ яко альбумѣ на 1860 годъ“ (стор. 67—69). Ті вірші — дальше розмотанє тих думок і поглядів, що були зазначені вже в оді до Заліщик. У вірші „Жаль“ поет запитує свого брата, чого він зітхає і сумує.

Чи не стало дѣтемъ хлѣба?
Може ты въ долгахъ?
Може тобѣ рады тѣба
Та въ якихъ бѣдахъ?

Може ти кто, друже, нынька
Кривду сотворилъ?
Чи сусѣдъ якій, чи жѣнка,
Чи Жидъ прогнѣвилъ?

Друг чи брат відповідає, що не се його мучить, а патріотичні турботи налягли на серце,

Лишь веселымъ быть годѣ,
Якъ вспомну за Русь.

Мучить його питанє, чому Русини все такі бідні, чому між ними нема згоди (фонетиків ще тоді не було, а згоди також не було!), чому нема прежньої слави і багатства — тай тільки. Иньших турбот те патріотичне серце не знає. Знає тільки те, що

Нынѣ же намъ вѣкъ спріє
 И такъ добрый рядъ,
 Жаль, що Русинъ не справляє
 Свое поле въ ладъ.

Не забуваймо, що вірші писані в початку 1860 р., в часі, коли абсолютизм довів був Австрію на край загибелі, коли в Галичині йшли бунти за ліси і пасовиска, коли жандармами і військом усмирювано народ, щоб дав себе спокійно обдирати, коли цензура душила всяке вільнїше слово, коли серед Русинів панувала тьма кромішня — патріотичне серце Наумовича нічого сего не бачить. Він знає тільки, що „рядъ добрый“, а про те Русин чомусь у нужді — певно для того, що „не справляє свое поле въ ладъ“. Йому „жаль, що онъ раднїйше, крѣпше за дѣло не ймесь“, значить, що він лїнливий тай годі.

Вірша „Чужина“ зложена з трьох частин: оповідання про вїїзд автора на захід, філіїки против недовірків і оповідання про поворот автора до дому. Автор виїхав зі Львова залізницею, та на серці у него щось тужно. Він запитує свого серця, що йому таке? Адже сонце і на чужині так само сьвітить, а небо там краще, люди веселїйші, „пють вино разъ вразъ“ (певно автор думав сї думи в якимсь „Weinkeller“-і у Відні) і не співають сумки-думки, а „живуть собі пишно“. Але серце у автора патріотичне, воно сумує за вітчиною. Що-ж так тягне його до неї?

Тутъ по селахъ не видати
 Ахъ! рускихъ церквей,
 Рускихъ звонѣвъ не чувати,
 Ни рускихъ людей.

А по поляхъ не заводять
 Рускихъ спѣванокъ,
 Анѣ нивы ту не родятъ
 Рускихъ пшеничокъ.

За гостинность ту не чути,
 Всякъ жїе собѣ;
 Бодай то на Руси бути,
 Каждый свѣй тобѣ.

Бѣль гдѣ хочъ у насъ на смѣло,
 Хотъ на цѣлый рѣкъ,
 Всяда гостя прїймуть мило,
 Коникамъ обрѣкъ.

Отсе Наумовичеві ідеали — ідеали не поета, не патріота, а бігота і дармоїда, у котрого перша річ безконечні „широ-руські“ гостини та празники. Автор так уже засмакував у тім житю, що на всім сьвіті не бачить нічого кращого від него. Він не бачить західної цивілізації, не бачить боротьби за політичну і особисту волю і з зачудуванєм ситого та підпитого чоловіка питає: по що сего всего? Адже-ж за ситим гостинним столом так любо сидіти! І він хвалить свою Русь не за її цивілізацію, не за її змагання до чогось вишного, а за її „древній обычай твердый“. Що таке гарне він побачив у тих „древніх твердых обычаях“ — він не говорить; може бути, що ту саму гостинність, яку так проречисто вихвалив перед тим і вихваляв нераз іще потім.

Та все таки сидючи в Відні, хоч би і в Weinkeller'i і бачучи, що там виправді люди „п'ють вино разъ вразъ“, але кожний за себе мусить платити і що навіть до него недовірок Zahlkellner наближаєть ся з запитанєм „Zahlen, Hochwürden?“ не шануючи ані крихти „твердого обычая“ галицько-руської гостинности, о. Наумович пошалу переймив ся важким роздрозненєм і злобою против недовіроків і вилив свою жовч на них у вірші, що надрукована тут же як друга часть трільогії. Ся вірша, то правдива перлина в поетичній спадщині Наумовича, варта, щоб її золотими буквами вирізати на надгробнім монументі сего „просьвітителя галицької Руси“. Поки що ми передрукуємо її тут в повнім тексті.

Недовѣрки, недоуки,
Васъ ту полно въ чужинѣ;
Я позналъ васъ — и науки
Много дали вы менѣ.

Слова ваши — вѣтеръ въ поли,
Мысли — баньки и пѣна;
Правда, вѣра и престолы
Вамъ лишь жертвы знамена.

Гдесъ у Франкѣвъ просвѣщенья
Вы набрали, тамъ то гей!
Бога нѣтъ — но есть кишенья
Полна — небомъ для людей!

Матерьялизмъ васъ позбавилъ
Рештки ума-головы,
Дномъ до горы свѣтъ поставилъ,
Же сами смѣтаетесь вы!

Лучше зайдѣть помолитись
Разъ до нашихъ до церквей,
У простыхъ сердець учитись
Любви Бога и людей.

Єсть у насъ дѣла священны,
Єсть у насъ премудрость книгъ;
Вы на машинахъ учены,
А мы Русь на книгахъ сихъ.

Єсть у насъ языкъ богатый,
Ажъ завидуетъ сусѣдъ —
Мы по своему просвѣщати
Себе звыкли зъ давныхъ лѣтъ.

А вашъ трудъ нашъ до ничего —
Воду брати решетою;
Русь тверда! не кине свого,
О, не кине вѣкъ вѣкомъ!

Ся вірша дуже нагадує мені одну гумористичну німецьку ілюстрацію. Під титулом „Наїзд Готів на Рим“ показано там у ряді образків, як два волохаті Готи в волових шкурах з рогами на головах і з довжезними патерицями в руках ідуть до Риму, в Римі заходять до шиночку, пють здорово, опанівши счиняють галас, але коли приходить ся платити, показуєть ся, що монети у них дасть Біг. Їх арештують, ведуть до еділя, сей велить здерти з них волові шкури і продати та заплатити за вино, а їх самих під конвоем виводять геть за місто. І йдуть нещасні Готи — сумний образ Katzenjammer'a, назад у свої степи, а під ними підписано:

Das waren die ersten Gothen,
Die in Rom die Cultur geschmeckt.

Є щось подібне до тих Готів у тім духовім портреті, який намалював із себе самого Наумович у отсій вірші.

Das war der erste Ruthene,
Der in Wien die Cultur geschmeckt.

Вона видалась йому гіркою. Не сама собою, ні! Вино, хоч і неруське, смакувало йому; мясо, хоч і з неруських волів і хліб, хоч і з неруських пшеничок, також; не смакувало йому тільки те, що за всі ті благодати там велять собі платити, що не вдоволяють ся в таких разях патріотизмом, але апелюють до повної кишені, що не звертають уваги на галицько-руського панотчика, але „всякъ живе собѣ“, що замість галицько-руського дармоїдського ідеалізму, висловленого формулою „хоч біда, то гоц“, там поклали матеріялізм, то-б то важку, ненастанну працю з умовою — користувати ся її здобутками. Рутенець, що від 1848 р. привик швентятись до Відня чи то для штурмування барикад, чи для заношеня вірнопідданських сунілк перед стони всемогучих бюрократів, тепер раптом переконав ся, що для цивілізованих людей ті „престоли“ є мертві знамена і йому видало ся, що се певно сьвіт перевернувся до гори дном, а по тім дні гуляє сам диявол і регочеть ся зі свого дотепного діла. І як дитина перелякана казкою ховає ся за мамину спідницю, так і наш поет із усього того культурного страхітя біжить думкою до руської церкви. Ні, Богу дякувати, є ще куточок на сьвіті не перевернений до гори дном! А се є галицька Русь, щаслива своїми твердими обичаями. Адже там що село, то руська церква, а що церква, то й дзвінниця, а що дзвінниця, то руські давони, що можуть дуже добре відполошити злого духа. А при кожній церкві є руське попівство, а в ньому живе гостинний панотець, так що автор може собі хоч і цілий рік їздити від сусіда до сусіда, всюди дадуть їсти й пити і для коней оброку, а платити ніде не треба. А в церквах є книги, а в кожній книзі — бездна премудрости. Що неділі і що сьвята дають панотчики по крапельці з тої бездни своїм вірним, просьвіщають їх з давен давна і просьвітили до того, що вони окріпли, отвердли так, що вся західня культура, вся наука, всі французькі ідеї для них — вода в решеті. Отся мудрість, то ґрунт, а машини, ідеї, Zahlkellner-и та иньші такі недовірки і матеріялісти, то мана, дідьча спокуса і нічого більше.

От тим то не диво, що разом з автором і ми зітхаємо лекше вертаючи з негостинного заходу в любу руську шкаралупку.

„Слава Богу! Я на возѣ
На востокъ лицемъ,
До домоньку на дорожѣ
До моихъ бѣгцехъ“.

На тім возі Наумович їхав-їхав, звернувши пошалу з востока на північ, усе шукаючи тої „старинної-гостинної“ Руси, аж поки не заїхав до Москви та до Петербурга; йому все здавало ся, що він ще дома, бо те „дома“ зробило ся рівнозначучим з гостинністю; отже там „дома“, де з комина курить ся, їсти дають, платити не кажуть, а ще в додатку й пачку „государственных“ у кишеню віткнуть. Оттак він їхав-їхав, то на схід то на північ, поки не заїхав у такі дебри, відки, говорячи словами Одиссеї, „боги не дали йому возвороту“.

Ів. Франко.

